

Hannah Arendtová a moderní republikanismus

Úvod k dílu Hannah Arendtové:

- **vlivy:** *německá filosofie* (Kant, Heidegger, Jaspers, Nietzsche, fenomenologie), *antická filosofie* (Augustin), *republikanismus* (Machiavelli, Montesquieu, Jefferson, Tocqueville), *radikální demokracie* (Rousseau).

- navazuje na ni celá řada různých myslitelů: *participační demokraté* (Barber, Wolin), *komunitaristé* (Sandel, MacIntyre), *inter-subjektivističtí novo-Kantovci* (Habermas, Wellmer, Bernstein, Benhabib).

- **metoda:** originální a anti-systematické dílo X *základní otázkou*: povaha *politiky a politického života* jakožto zvláštní lidské aktivity (fenomenologické rekonstrukce povahy politické existence). Analýza *obroženi* existence autonomní politické oblasti. **Fenomenologický přístup:** nedůvěra k abstraktním *metafyzickým* kategoriím, které se vzdalují bezprostřednímu porozumění a angažovanosti, *kritika* moderních kalkulujících a instrumentálních pokusů získat nadvládu nad světem, nevyhnutelnost plurality a odlišnosti. Vychází z prvotní zkušenosti lidského života: *návrat k věcem*. Analýza základních struktur zkušenosti.

- **modernita:** negativní náhled na modernitu X snaží se identifikovat i pozitivní zdroje smyslu, identity a hodnot. Typická je pro ni *ztráta světa*: omezení či eliminace *veřejné sféry* jednání ve prospěch *privátního světa*, v němž se snažíme o naplňování ekonomických zájmů. Moderní doba dobou *masové společnosti*, mizí oddělení veřejné a soukromé sféry, dominuje *byrokratická* správa a anonymní práce, elity a manipuluje se s veřejným míněním. Nejzazším bodem je *totalitární* forma vlády. Ta narušila kontinuitu západní historie. Nutnost zachránit z minulosti zapomenuté poklady. Návrat k prvotní zkušenosti antické *polis*.

- **hlavní díla:** *Původ totalitarismu* (1951), *Vita Activa aneb o činném životě* (1958), *Život ducha* (1975). Nejkontroverznějším *Eichmann v Jeruzalémě* (1963).

1. Vybrané aspekty politické filosofie Hannah Arendtové

1. 1 Vita Activa jako zdroj svobody

Dva životní způsoby:

Vita contemplativa: čistý klid, na poušti, zření Boha.

Vita activa: namáhavost, na veřejnosti, nouze bližního.

Platón: kontemplativní život nadřazený X je to opačně.

Tři dílčí oblasti aktivního života:

- (1) **práce** (*labor*): udržuje život jako takový
- (2) **vyrábění** (*work, poiesis*): produkce stabilního svatě věcí
- (3) **jednání** (*action, praxis*): zajištění pokojného života všech lidí.

Důsledkem *nadřazenosti kontemplativního života*: ztráta rozdílu mezi (1), (2) a (3).
Jednání nahrazeno vyráběním.

Ad (1): biologický proces lidského těla, měřítkem nutnost. Je (a) *přirozená* (vnucena biologickými potřebami), (b) *cyklická* (opakování, nemá hmatatelný výsledek, dvě fáze: produkce spotřebního zboží a jeho spotřeba, výsledkem udržování života), (c) *namáhavá* (bolest a dřina), spojená s (d) *nutností* (dána biologickými podmínkami života) a (e) *plodností* (produkce nadbytku; někteří lidé se pak osvobozují od práce) a má (f) *soukromý* charakter (staráme se o základní potřeby, ne svět a lidi okolo).
Představitel práce je **animal laborans**.

Ad (2): nepřirozená činnost (nikdo není nucen přírodou vytvářet konkrétní produkty), jasně určený začátek a konec (nevytváří spotřební výrobky, ale trvalé věci). Dvě fáze: (a) *výroba*, (b) *použití*. Typem člověka **homo faber**.

Výrobky vytváří **svět** (*world*), který má dvě základní funkce: (a) vytváření útočiště pro člověka před přírodou a (b) vliv na lidi: odděluje a spojuje, svět je podmínkou mnohosti i individuality. Svět ztotožněn s *civilizací*. Opakem barbarství.

Ad (3): vrcholem v hierarchii činností v rámci aktivního života. Základní lidskou schopností (není jí schopen Bůh i zvíře), závisí na *pluralitě* lidí i jejich *jedinečnosti a stejnosti*. Spjato s řečí. *Slovy a činy* vstupujeme do světa: je to *druhé narození*.

Obsah: něco iniciovat, dát něco do pohybu, přetrhat řetěz příčin a následků, zahájit něco nového. *Jednat = být svoboděn*. *Svobodu* lze zakusit jen ve vztahu k druhým. Nelze již ztotožňovat se *svobodnou vůlí* (křesťanství): svoboda se pak stává politicky bezvýznamnou.

Svoboda a moc: moc *vytvářena společně jednajícími lidmi*. Nikoliv násilí tvoří politickou moc, ale jednající lidé.

Charakter: *práce* definována jako činnost bez začátku a konce, *vyrábění* jako činnost s jasným začátkem a koncem, *jednání* je spojeno s ne vždy určitelným začátkem a nejasným koncem.

Podmínky (charakteristiky) jednání: (a) existence *navzájem rovných* jednotlivců.
Zoon politikon = zoon legon ochon (člověk schopný mluvit). *Animal laborans* obývá přírodu, *homo faber* polis, či svět. *Zoon politicon* žije také v polis – setkávání s dalšími lidmi, sobě rovnými na jednom určitém místě, (b) z jednání lidí vyrůstá *politický prostor, veřejný prostor, agora* jako místo pro jednání. Jednání dává vzniknout agoře.

Měřítkem jednání je (a) *prošlost a touha stát se nesmrtelným*. Cílem zoon politikon je vykonat takové *činy* a vyslovit taková *slova*, jež se stanou *součástí příběhu*, který bude vyprávěn následujícím generacím. *Polis* slouží jako *kolektivní paměť*. Mírnější verzí touhy stát se nesmrtelným (b): *touha po odlišení se od ostatních* (nezaměnitelnost).

1. 2 Veřejná (politická) a soukromá sféra; sféra sociální

Oblast *jednání* je *závislá* na **domácnosti** (*oikos*): Místem vztahu nadřazenosti a podřízenosti, vztah pána a sluhy, otroka či ženy. Není místo svobody, ale *nutnosti*. Uspokojování základních životních potřeb.

Veřejný prostor: místo střetu sobě rovných lidí. *Polis* se *opírá o oblast oikos*. Ten je podmínkou existence *polis*. Dává svému pánovi možnost vystoupit z domácnosti do veřejného prostoru a participovat na veřejném životě.

Agora: společný prostor, v němž se svobodní lidé mohou *setkávat*. Bez politicky garantované veřejné oblasti *svoboda* postrádá ve světě svůj prostor.

Nutnost jasně a ostře vytyčit *hranice mezi veřejným a soukromým prostorem*. V rámci dějin ale došlo k *setření hranice*, vzájemnému prostupování veřejného a soukromého. Vznikla **společnost**, sféra **sociální**, kde se *spravuje*. *Polis* se *gigantickou domácností*, jíž tvoří národ jako velká rodina, která se *spravuje*.

Byrokracie (vláda Nikoho): nadvláda složitého systému úřadů; nikdo v nich nemůže být považován za odpovědného. Vláda Nikoho je nejtyranštější ze všech, protože neexistuje nikdo, koho by bylo možno žádat o vysvětlení toho, co se děje.

Byrokratizace znamená *vstup oikos do polis*, politika přestává být jednáním sobě rovných, ale *správou*, které se zúčastní jen někteří. *Systém úřadů* vytváří vlastní jazyk, kterému obyčejný člověk nerozumí. Vláda Nikoho *tyranii Úřadu*. Ten žije vlastním životem, hovoří vlastním jazykem. Všichni jsou mu vydáni napospas.

Výsledkem vlády Nikoho je *izolace a bezmocnost*, uzavření člověka do soukromé oblasti a izolování se svou prací. Zoon politician se stává *homo faber*.

1. 3 Totalitarismus

Druhou fází mizení jednání ze světa. Přebírá z vlády Nikoho *byrokratizaci*. Člověk podléhá současně pravomoci různých soupeřících mocenských sil; není si jist, či autoritu by měl povýšit nad všechny ostatní.

K tomu se přidává *teror a ideologie*. Teror útočí na tělo, ideologie na mysl.

Totalitarismus boří hranice mezi lidmi, zpřetrhává vztahy mezi nimi. Výsledkem *masa dohromady stlačených* lidí, kteří jsou ale od sebe *izolováni*.

Vláda Nikoho útočí jen na veřejnou oblast, vyhání lidi z politiky do jejich domovů, do soukromí jejich vlastních životů.

X

Totalitarismus bere útokem vše, veřejnou i soukromou sféru, vyžene lidi z politiky, vtrhává ale i do jejich domu. Zcela ničí soukromý život a jeho výsledkem je **osamocenost**, zkušenost naprostého nepřináležení světu vůbec. Z homo faber se stává *animal*, Pavlovův pes, ideální občan totalitního státu. Na rozdíl od homo faber již nemá ani potenciální šanci jednat.

Přesto i totalitarismus vede *cesta ven*: každý konec v historii nutně obsahuje nový začátek. Ten je příslibem *nového zrození*, jímž je každý člověk.

1. 4 Návrat k jednání

(1) **Revoluce**: něco nového, výhradně *moderní* fenomén. *Začátkem* dosud nevyřčeného *příběhu svobody*. Konečné a definitivní ustanovení *prostoru svobody*, který má šanci přetrvat *navěky*.

Vzpouřa v. revoluce: rebelie je jen vykročením k revoluci, revoluce nastává tehdy, když se situace vymkla z rukou. Vzpouřa nesměřuje proti autoritě samotné, ale jen proti vládci. Nejde jí o založení nové formy vlády.

Osvobození v. svoboda: cílem vzpoury je pouhé osvobození, uvolnění z pout. Cílem revoluce je republika, společenství sobě rovných. Jedině tato forma vlády je schopná zajistit mír jak uvnitř, tak vně státu. Konkrétním vyjádřením je založení institucí. Hlavním měřítkem je svoboda. Tyto instituce slouží k vymezení prostoru jednání a svobody. K dosažení cíle revoluce je ale nutný její správný průběh.

Cílem každé revoluce je založení veřejného prostoru. Americká revoluce tuto otázku úplně nevyřešila, francouzská a ruská revoluce se zaměřila na řešení jiných otázek. Úspěch americké revoluce založen na dlouhé tradici místní samosprávy (ještě před revolucí se lidé naučili jednat), politickém důvtipu otců zakladatelů a absenci nutnosti řešení sociální otázky X v Americe přetrvávala otázka černých otroků.

(2) **Systém rad**: nejlepší možný systém tvorby politických rozhodnutí, naplněním pozitivní svobody, participace občanů na správě věcí veřejných. Vzorem Pařížská komuna z roku 1871: koncentrace moc v rukou volené Rady. Ta rozhoduje o všech politických otázkách. Hierarchie moci koncipována ve stupních (komuny – okresní rady, Rady komuny). Základnu mocenské pyramidy tvořily komuny celé Francie.

Imperativní mandát delegátů: dbát pokynů voličů, jinak odvolání. Participace občanů a bezprostřednost vztahu mezi občanem a delegátem. Přesto tento systém nefungoval dlouho a Arendtová není příliš nekonkrétní.

Problém americké revoluce: nebyl inkorporován wardsystem, který by umožňoval participaci občanů na vládě. Občané nemohou být republikány a jednat jako občané. Všechna moc byla dána lidem pro jejich soukromé schopnosti. Prostor svobody je pouze negativní.

2. Republikanismus

2.1 Republikanismus a liberalismus

Cambridžská škola: historické studium politických idejí rané modernity (Q. Skinner, J. G. A. Pocock). Objev svébytné intelektuální tradice v *republikanismu renesanční Itálie*. Ta má počátek v římském republikanismu, pokračování u republikánů za anglické revoluce, následně ovlivňuje myšlení amerických otců-zakladatelů.

Alternativou liberalismu originální konceptuální aparát. *Novořímská tradice politického myšlení* se zakládá na svébytném pojetí svobody: sebe-vláda občanů. Nemusí ale jít o přímou účast občanů na vládě. Lid touží po tom nebýt ovládán. Ochrana před politickou svévolí implikuje ale i starost o věci veřejné a přijetí určitých občanských povinností. Toto pojetí svobody je instrumentální: veřejné služby občanů jsou podmínkou osobní svobody, prostředkem pro jejich individuální občanský rozvoj.

2.2 Republikanismus a komunitarismus

Překryv s komunitarismem, ale *i odlišnosti*: (1) dle komunitaristů liberalismus rozkládá sociální pouta a mravní vazby ve společnosti (sdílené dobro, které je podmínkou svobodné společnosti) X (2) dle republikánů liberalismus rozkládá politické společenství, když ničí předpoklady občanských práv a svobod.

Sociální podmínky svobody: druzí nemusí být jen překážkou osobní svobody, ale i zásadní oporou. Liberalismus vede k jejich rozkladu a ztrátě schopnosti morálního úsudku. Některé sociální poměry svobodě přejí, jiné ne.

Podle *Charlese Taylora* mohou být překážky svobody jak vnější, tak vnitřní. Některé překážky si osoba ani neuvědomuje: nerozumí tomu, jak jsou její zájmy a úsudky zakotveny v širší identitě společenství. Taylor navíc rozlišuje pojem svobody coby příležitosti konat (*opportunity concept*) a pojem svobody coby konání konkrétního činu (*exercise concept*). Negativní svoboda opomíjí otázku schopností aktéra jednat. Jednání a volby nelze vyjmout ze sociálních a kulturních kontextů, v nichž jednání

probíhá. Jedinec nemůže být svobodný v nesvobodné společnosti. Typ společnosti se stává zdrojem a zárukou osobní svobody.

Je třeba pracovat v jiném konceptuálním rámci než Berlin. Tento konceptuální rámec poskytuje republikanismus. Sociální podmínka svobody nabývá politický rozměr. *Republikanismus v komunitaristickém podání*: občanské ctnosti jako sociálně podmíněná schopnost morálního úsudku o společném politickém dobru. Právě, co člověk má, mají rozvíjet a podporovat schopnosti občanů podílet se na veřejné deliberaci o společném dobru. To vede k rozvoji lidských schopností. Politický život je naplněním dobrého života člověka.

Zvláštní verze občanského republikanismu: dílo Hannah Arendtové (viz výše). Zájem o Kanta a jeho pojetí reflektující soudnosti. Schopnost morálního soudu domýšlí ad hoc na základě zkušenosti pravidla společenské kooperace.

2. 3 Svoboda jako nedominance a novořímská a novoaténská tradice

Republikanismus: podmínkou osobní svobody svobodná vláda. Vláda není jen vměšující se moc, ale i sebe-vláda občanů. Svoboda předpokládá schopnost vystoupit ze soukromé sféry a věnovat se věcem veřejným.

Instrumentalistický (např. machiavelovský) *republikanismus*: sebe-vláda podmínkou svobody. Jen v republikánské vládě budou mít občané schopnost chránit prostor svých osobních voleb. Občanské ctnosti mají též instrumentální rysy (vedle starosti o věci veřejné a ochotu bránit společnou svobodu též nevměšování).

Svoboda jako nedominance: jsou jiné zdroje nesvobody než jen vnější překážky ze strany druhých lidí. Dominance ze strany druhých lidí dána vztahem závislosti člověka na svévolné moci druhých (jakkoli ta se může tvářit smířlivě a vstřícně).

Dominance bez vměšování: pán má moc, ale do jednání poddaného se nevměšuje. Liberální argumenty: liberalismus volného trhu může být realizován i v autoritářských režimech, pokud volný prostor pro ekonomiku. Svoboda vždy záleží na tom, kolik volného prostoru k jednání poskytuje zákon X republikáni: pokud člověk podléhá pánu, na jehož libovůli záleží, pak tento nesvobodný stav zásadním způsobem ovlivňuje jednání, rozhodování i schopnosti morálního úsudku daného člověka. Příklady: autocenzura, servilita, úslužnost a podbízivá vstřícnost.

Vměšování bez dominance: podle liberalismu představuje každý zákon omezení svobody. Svobodný stát je takový, který poskytuje občanům maximální prostor pro jejich vlastní životní volby X podle republikánů nezáleží na kvantitě svobody, ale na její kvalitě. Sebe-vláda možná, i když se vměšuje. Zákony nemusí být hrozbou pro svobodu, pokud jde o zákony republikánské vlády. Vměšování nemusí znamenat, že občané jsou ukráceni na svobodě.

Co obnáší participace občanů na vládě?

Machiavelovský republikanismus: odmítá pozitivní pojem svobody v úvahách o sebevládě občanů. Vliv občanů chápe negativně jako ochranu před dominancí. Hrozbou svévolná vláda menšiny. **Novořímská tradice**.

Republikanismus hlásící se k pozitivní svobodě: participace jako rozvoj lidské společenské podstaty (komunitaristé či H. Arendtová). Hrozbou svévolná vláda většiny. **Novoaténská tradice**.

Byla to *новоřímská tradice*, která umožnila vzejít *zastupitelské demokracii*. Ta je řešením otázky, jak ustavit republiku ve státech na velkém území s velkým počtem obyvatelstva, v nichž občané nemají žádoucí občanské ctnosti a společnost je zájmově rozdělená. *Machiavelovský republikanismus* je základem moderního politického myšlení: pojem sebe-vlády občanů, zastupitelské vlády, politické svobody a občanských ctností, soukromých zájmů, morální soudnosti občanů, jednoty a plurality politického společenství.

Cílem najít institucionální uspořádání sebe-vlády občanů, jež by občanům sloužilo jako ochrana před svévolí držitelů politické moci. Oporou pro rozvoj občanských ctností a ochranou před korupcí všeho druhu.

Machiavelovský republikanismus lze počítat k široce pojatému proudu teorií *demokratického populismu*: sebe-vláda občanů spojena se závazkem realizovat společné dobro; demokracie není chápána jen procedurálně. Machiavelli jako inspirace pro *reformulaci demokratického populismu*: sebe-vláda nevázaná na realizaci společného dobra, důraz na střet lidu s politickou elitou a společenský konflikt. Participace lidu způsobem kontroly vládnoucí elity.

Republikánské tradice (ve svých komunitaristických a konfliktualistických populistických variantách) sdílí myšlenku, že lid je pánem a stát je služebníkem. I lid ale může svévolně využít svou moc. Lid zřízením státu svěřuje držitelům moci úlohu zajistit, aby nedošlo k ustavení svévolné moci. Proti dominanci, i když by ji vykonával lid.

Povinná literatura:

Arendt, Hannah. *O násilí*. Praha, ISE, 1995, s. 27–43 (16 stran).

Vávra, David. „Politické myšlení Hannah Arendtové“. *Politologická revue* 1/2007, s. 3–18 (15 stran).

Znoj, Milan. „Republikanismus mezi negativním liberalismem a demokratickým populismem“, in: *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií*. Ed. Milan Znoj, Jan Bíba. Praha: Filosofie, s. 41–76 (36 stran).

Doporučená literatura:

Arendt, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha, 1995; Arendt, Hannah. *Mezi minulostí a budoucností. Osm cvičení v politickém myšlení*. Brno: CDK; Arendt, Hannah. „Filozofie a politika“, in *Česká mysl* 3/1993, s. 1-21; Arendt, Hannah. *Původ totalitarismu*. Praha, Oikoymenh, 1996 (zbytek); Arendt, Hannah. *O násilí*. Praha 1995 (zbytek; nové vydání z r. 2011); Arendt, Hannah. *Vita activa, neboli, O činném životě*. Praha: Oikoymenh, 2007; Arendt, Hannah. *Život ducha I.: Myšlení*. Praha, Aurora, 2001; Arendt, Hannah. *O revoluci*. Praha, Oikoymenh, 2011; Baehr, Peter (ed.). *The Portable Hannah Arendt*. New York: Penguin Books, 2000; Bednář, Miroslav. „Hannah Arendtová a současný význam jejího myšlení“, in: Žegklitz, Jaromír (ed.). 1996. *Velké postavy politické filosofie*. Praha: Občanský institut, s. 173-182; Beiner, Ronald, „Interpretační esej. In: Arendtová, Hannah: *Přednášky o Kantově politické filosofii*. Praha: Oikoymenh, 2002; Canovan, Margaret. *Hannah Arendt: a reinterpretation of her political thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994; Císař, Ondřej. „Občanský republikanismus a deliberativní demokracie.“ In *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*, eds. Vít Hloušek a Lubomír Kopeček. Brno, 2003, s. 84-108; Gérardová, Valérie, „Politické podmínky a implikace jednání u Hannah Arendtové“. In: Ondřej Švec (ed.), *Filosofie jednání*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 132–146; Laquer, Walter. „Kult Hannah Arendtové: Hannah Arendtová jako politická komentátorka“. *Střední Evropa* 16 (2000), s. 85–100; Pettit, Philip. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press, 1998; Vollrath, Ernst, „Hannah Arendtová“. In: Ballestrem, Karl, Ottmann, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha: Oikoymenh, 1993, s. 12-29; Wellmer, Albrecht, „Hannah Arendtová o revoluci“. In: *Filosofický časopis*, roč. 48, č. 3, 2000, s. 473-496.